

UDK 001.3:17'

Originalni naučni rad

Original scientific paper

Željko Kaluđerović

NAUKA I ETIKA, NAČELA I VREDNOSTI

Moderna građanska epoha fundirana je na logocentričkoj slici sveta, čiji smisao se izvodi iz visokog poverenja u ljudske duhovne sposobnosti. Logocentrizam, drugačije rečeno, reprezentuje stav da se umni princip nalazi u osnovi čovekovog sveta ali i sveta u celini. Homocentrizam, sa druge strane, kao moderni pogled na svet utemeljen je na antičkoj viziji čoveka kao posebnog bića među drugim prirodnim bićima. Ovakvo shvatanje proističe iz uverenja da krajnju osnovu čovekovog sveta ne određuje priroda, bog, nužnost ili slučajnost, nego da se čovek, kao slobodni pojedinac, sa svojim moćima nalazi u osnovi ljudskog povesnog sveta. Rezultati naučnih dostignuća i opservacija, iako primarno inkliniraju ka progresu i ostvarenju najviših ljudskih vrednosti, baš zbog pomenute slobode i mogućnosti izbora, mogu imati i negativne pa i dramatične posledice. Markuze (H. Marcuse) je u jednoj svojoj fazi čak smatrao da se naučno-tehnički proces gotovo u potpunosti oteo ljudskoj kontroli, i da će o dilemi da li će naša planeta opstati ili propasti odlučiti čista slučajnost. Bliže istini, po autorovom uverenju, je stanovište da, bez obzira na svu svoju ambivalenciju, naučna dostignuća još uvek stoje pod kontrolom čoveka, i da u različitim modalitetima ta kontrola u budućnosti može biti i efikasnija i diferenciranija. Autor misli i da je u epohi rapidnog jačanja socijalnih i tehničko-tehnoloških efekata nauke, potrebno (bio)etički kodifikovati pitanje društvene odgovornosti naučnika, koje, da bi adekvatno bilo interiorizovano, mora biti integralni deo njihovog vaspitanja i obrazovanja od najranijih dana. Veoma je važno da naučnici u svojim spoznajama i uvidima, koji osobito u humanističkim naukama imaju karakter vrednosnih uverenja, ne idu ispod dostignutih civilizacijskih standarda etičko-moralne kulture i da različite teme promišljaju uz dužan oprez i svesnost dilema sa kojima se mogu susresti u svom profesionalnom radu. Zato je pitanje njihove odgovornosti od krucijalne važnosti, ono je suštinsko pitanje njihovog delanja,

a ne neko uzgredno pitanje koje se može ali i ne mora vezivati za ono što se događa na polju nauke i tehnike. Odgovarajući interdisciplinarni i multidisciplinarni pristup, kao i svest o bivstvenoj kompatibilnosti naučne slobode i odgovornosti, konačno, treba da rezultiraju drugačijim i sofisticiranijim odnosom samih naučnika prema mogućnostima sopstvene discipline i značaju njenih učinaka.

Ključne reči: logocentrizam, homocentrizam, sloboda, odgovornost, nauka, (bio)etika, paideia

Nemački fizičar i filozof Verner Hajzenberg (W. Heisenberg) u delu *Fizika i metafizika* je zapisao:

Nauku stvaraju ljudi. Ova činjenica razumljiva sama po sebi, često se zaboravlja, pa će možda podsećanje na nju doprineti da se suzi jaz između dveju kultura: duhovno-naučne i umetničke s jedne strane, i prirodno-naučne i tehničke sa druge strane, jaz na koji se ljudi tako često žale. Nauka o prirodi počiva na opitima, ali svoje rezultate i ona postiže dogovaranjem njenih poslenika, koji se međusobno savetuju u tumačenju tih opita. Takva savetovanja očigledno treba da pokažu kako nauka nastaje u razgovoru... Reč je prvenstveno o ljudskim, filozofskim i političkim problemima, i pisac se nada da će se upravo u tome jasno pokazati kako se i prirodna nauka teško može odvojiti od tih opštih pitanja (Hajzenberg 1974: 8).

Ova samorazumljiva činjenica najčešće se ispušta iz vida, premda ona predstavlja ključni momenat u prilazu fenomenu nauke i naučnom stvaranju, uopšte u naučnom odnosu čoveka prema svetu. Upozorenje i insistiranje na jednoj gotovo trivijalnoj stvari verovatno ne bi ni imalo smisla da se ona po pravilu ne zaboravlja, iako je fundamentalna u čitavom naučnom razvoju i njenoj ukupnoj ulozi i smislu. Na Hajdegerovom (M. Heidegger) tragu moglo bi se reći da je zaborav onog bitnog uslov i pretpostavka svakog mišljenja (Hajdeger 1982), pa verovatno u tom smislu i Hajzenberg upozorava na nužan zaborav najrazumljivijeg fakta da nauku stvaraju ljudi. Taj zaborav je pretpostavka celokupnog naučno-tehničkog¹ progressa, odnosno svih modela naučnog pristupa životnoj zbilji tj. stvarnosti. Bez njega verovatno ne bi ni bilo intenzivnog progressa kakav je zabeležen u poslednjih nekoliko vekova u

¹ Danas se često upotrebljava sintagma „naučno-tehničko”, iako ne treba zaboraviti da je tek moderna epoha omogućila i etablirala ovu zajedničnost „nauke” i „tehnike”. U ranijim vremenima ovaj skoro podrazumevajući spoj nauke i tehnike nije bio samorazumljiv. Iako su, na primer, pronalazak i upotreba parne mašine uzrokovali prvu industrijsku revoluciju, ona nije bila rezultat naučnog otkrića već pre tehnički izum nastao sa vrlo jasnom praktičnom primenom u zanatstvu, poljoprivredi i rudarstvu. Za pretpostaviti je da će se u budućnosti nauka vratiti svom izvoru tj. traganju za istinom, dok će se tehnika usmeriti na korekciju sveta u smislu kreiranja adekvatnih pretpostavki i uslova za unapređenje čovekovog života.

evropskoj povesti. Nauka, stoga, jeste jedan ambivalentan i dvosmislen fenomen, što je njena karakteristika koja obeležava evropsku kulturu i civilizaciju, i što joj istovremeno omogućava da se širi i uzdiže na planetarni i univerzalni rang.

Ambivalencija je uočljiva gotovo u svakom naučnom činu i svakom naučnom rezultatu.² Moglo bi se reći kada je atomska fizika, genetika ili neka druga savremena disciplina u pitanju, da od njih u značajnoj meri zavisi čovečanstvo kao zajednica jedne vrste bića, ali i više od toga, od njihovih rezultata može da zavisi i sudbina same planete odnosno njen opstanak. Ono što postižu ove discipline omogućava razvoj u oba pravca gotovo u istoj meri: naime, rezultati naučnih dostignuća premda primarno tendiraju ka progresu i ostvarenju najviših ljudskih vrednosti, mogu u isti mah imati i krajnje negativne pa i katastrofalne posledice. Herbert Markuze (H. Marcuse) je u jednoj svojoj fazi čak smatrao da se naučno-tehnički proces gotovo u potpunosti oteo ljudskoj kontroli, i da će o dilemi da li će planeta opstati ili propasti odlučiti čista slučajnost. Bliže istini, po autorovom uverenju, jeste činjenica da bez obzira na svu svoju ambivalenciju naučna dostignuća još uvek stoje pod kontrolom čoveka, i da u različitim modalitetima ta kontrola u budućnosti može biti i efikasnija i diferenciranija. Zato je pitanje odgovornosti naučnika od krucijalne važnosti, ono je suštinsko pitanje njihovog delanja, a ne neko uzgredno pitanje koje se može ali i ne mora vezivati za ono što se događa na polju nauke. Ovo pitanje, drugačije rečeno, mora biti ono od čega se polazi u svakom naučnom aktu, uz punu svest o mogućim zloupotrebama i negativnim posledicama koje mogu slediti iz gotovo svakog rezultata. Nedostatak pune svesti o odgovornosti može se ilustrovati i nesrazmerno velikim ulaganjem sredstava u naučne programe i projekte koji imaju praktičnu primenu, a značajno manjim sredstvima u tzv. čistu nauku odnosno u fundamentalna istraživanja, ili u društveno-humanističke nauke, koja ne donose trenutnu korist već omogućavaju razvoj nauke kao takve.

U huku samozadovoljstva tehničko-tehnološkim progresom koje su XX i XXI vek doneli sa sobom kao da se zaboravilo da nauka i filozofija započinju čuđenjem odnosno zadivljenošću (Aristotel 2007: 7–8).³ Čuđenje je najpre bilo oko neobičnih pojava koje su ljudima stajale pred očima, da bi se prelazilo preko većih stvari, poput nebeskih tela, i stizalo sve do čuđenja oko nastanka čitavog univerzuma. Čuđenje,

² Albert Ajnštajn (A. Einstein) je govorio da je nauka moćan instrument. Da li je taj instrument upotrebljen u slavu čovečanstva ili za njegovu propast zavisi od čovečanstva, a ne od instrumenta. Konsultovati: Infeld 1983.

³ O čuđenju kao onome što pokreće na filozofiranje Aristotel, osim u *Metafizici*, piše i u spisu *O nebu* 294a 1-28, ali i na drugim mestima (Bonitz 1975: 323a45-59). O istoj temi piše i Platon, recimo u *Teetetu* 155d i *Filebu* 14c-e. Kod Platona čuđenje je pre svega usmereno na ideje (*Parmenid* 129c), dok je kod Aristotela to slučaj sa čulnim svetom (što je vidljivo i iz njegove beleške u spisu *O delovima životinja* 645a5-17, gde na

svakako, sadržava u sebi i dimenziju neznanja, koje je, opet, najčešće vezano za neznanje uzroka. Ljudi su se uvek čudili kada vide posledicu a ne mogu da uoče uzrok njenog događanja. Svesnost ovog neznanja najčešće nastupa u trenutku kada čovek zaključi da se nešto odigrava na način koji je suprotan od uobičajenog. Primer koji Aristotel navodi su marionete od kojih niko ne očekuje da se kreću ili čak da igraju uz odgovarajuću muziku. Tada postaje jasno da postoji neki skriveni uzrok. Čovekova prirodna težnja za znanjem potpomognuta i nekom vrstom bojazni od neznanja, kao i neophodnom dozom smelosti, nagoni ljude da traže uzroke pomenutih pojava. Slični procesi se dešavaju i prilikom rešavanja geometrijskih, astronomskih ili mikrobioloških problema. Nesumnjivo je da su dramatične promene u svetu u poslednjim decenijama rezultat razvoja nauke, ali ne treba smetnuti sa uma da to nije primarni cilj nauke. Bitan motiv zbog kojeg su ljudi ulazili u nauku bio je, a to bi nesumnjivo trebao biti i danas, traganje za istinom, aristotelovski kazano jedno znanje radi znanja.

U toj konekciji motiva koji su vezani za istinu i traganje za njom, kao i njene praktične pretenzije, može se detektovati suštinska dvojaka vrednost nauke i naučnog razvoja. Savremeni svet je nesumnjivo obeležen prevalencijom ovog drugog, praktičnog aspekta nauke, odnosno efikasnošću primene njenih rezultata u svakodnevnom životu ljudi, pa je briga nauke i naučnika najčešće fokusirana na što brže postizanje što boljih rezultata.⁴ U pravu je drugi nemački fizičar i filozof Karl fon Vajczeker (C. F. von Weizsäcker) kada kaže da sve dok se ista briga i obzir ne budu pridavali rezultatima i negativnim konsekvencama nekog naučnog eksperimenta, ljudski rod neće biti zreo za život u tehničkoj civilizaciji. Utilitaristički momenat, dakako, nije bio večno obeležje nauke i naučnog razvoja. Tu stranu ona zadobija sticajem određenih istorijskih okolnosti i stanja koje karakterišu duh vremena, osobito u poslednjih stotinak godina. Traganje za istinom, čuđenje i radoznalost predstavljaju trajne osobenosti naučne delatnosti, nešto bez čega nauka

kraju pasusa navodi: „*Jer u svim prirodnim [bićima] postoji nešto začuđujuće*” (Aristotel 2011: 27–28, prev. Ž. Kaluđerović). O ovoj temi konsultovati i zaključno razmatranje Kantove (I. Kant) *Kritike praktičnog uma* (Kant 2004a: 172).

⁴ Što je, u izvesnom smislu, na Bekonovom (F. Bacon) tragu, koji tvrdi da je pravi cilj svake nauke praktična korist. Praktična korist za koju se zalaže Bekon jeste vlast čoveka, odnosno čovečanstva nad prirodom. Za razliku od nekih svojih savremenika koji su odnose sa prirodom želeli da regulišu posredstvom mistike, magije i astrologije, Bekon je smatrao da se vlast nad prirodom može postići samo naučnom spoznajom kauzalnih veza u njoj: „*Stoga, one dvije ljudske težnje, tj. težnja za znanjem i moći, uistinu se podudaraju; a djela ne uspijevaju ponajviše zbog nepoznavanja uzroka*” (Bacon 1986: 26). Vlast nad prirodom, odnosno praktičnu korist, Bekon je smatrao osnovnim i krajnjim, a ne neposrednim i trenutnim ciljem nauke. Želeći da se ogradi od tumačenja svoje filozofije u smislu grubog prakticizma i pragmatizma, Bekon je čak ustvrdio da „*dela treba činiti više kao zalag istine, nego radi udobna života*“, te da je „kontemplacija stvari kakve jesu, bez praznoverja ili prevare, bez zablude ili zbrke, vrednija sama po sebi nego svi plodovi pronalazaka“.

naprosto ne može. Praktična strana je, sa druge strane, ono uzgredno nauke, dok su pitanja o biti čoveka i ljudskog sveta njena permanentna preokupacija. Ta specifično ljudska pitanja igraju glavnu ulogu u svakom naučnom zahvatu, istraživanju i eksperimentu. Njihovo prisustvo svakako utiče i na rezultate koje beleže savremene nauke. Edmund Huserl (E. Husserl) je u tom smislu u Krizi evropskih nauka zabeležio:

Nisu oduvek iz carstva nauke bila prognana specifično ljudska pitanja, niti je iz razmatranja bila isključena njihova unutrašnja veza sa svim naukama, pa i sa onima u kojima čovek nije tema (kao u prirodnim naukama). Dok su stvari još drugačije stajale, mogla je nauka da pretenduje na značajnu ulogu u evropskom čoveštvu, koje se od renesanse na sasvim nov način oblikovalo, i kao što znamo, čak na vodeću ulogu u tom preoblikovanju. Zbog čega je ona tu vodeću ulogu izgubila, zbog čega je došlo do bitne promene, do pozitivističkog ograničenja ideje nauke – razumevanje dubljih motiva ovih zbivanja značajno je za nameru ovih predavanja (Husserl 1991: 16).

Moglo bi se reći da je za čoveka plodotvornija izvorna ideja nauke u njenom vidu čuđenja i radoznalosti, nego sva praktična otkrića koja nesumnjivo radikalno menjaju svet i uspostavljaju često jednu neočekivanu stvarnost za samog čoveka. Nevolja je u tome što novouspostavljena stvarnost nikada ne može da zadovolji ljudsku prirodu, što je naučno-tehnički univerzum proterao upravo ono za čim ta priroda traga i šta oseća kao svoje izvorno udomaćenje. S druge strane, sva tehničko-tehnološka dostignuća sa praktičnom aplikacijom su rezultat čisto teorijskih, čisto naučnih istraživanja, a ne nekakvog racionalnog plana samih naučnika. U osnovi jeste nastojanje da se pronikne u čudesni red u prirodi, a praktične pretenzije bi samo onemogućavale ove velike naučne ambicije.⁵

Moderna građanska epoha utemeljena je na logocentričkoj i homocentričkoj slici sveta, čiji smisao se, na Aristotelovom tragu, izvodi iz visokog poverenja u ljudske razumske i umske sposobnosti. Stagiranin, štaviše, naglašava da se *logoske* sposobnosti mogu pripisivati isključivo ljudima.⁶ Tvrdjenjem da jedino čovek ima govor (λόγος) među svim živim bićima, on naglašava razliku između ljudi i drugih živih bića i u segmentu organizovane zajednice za život (Aristotel 1988: 4–5). Određenjem čoveka kao jedinog živog bića koje ima govor, Aristotel je na početku *Politike*, u

⁵ Britanski fizičar Ernest Raderford (E. Rutherford), koji je definisao nuklearnu prirodu atoma 1932. godine, govorio je da fizičari nisu tražili nove izvore energije niti nove i upotrebljive elemente. Pravi razlog onoga što su oni učinili leži u impulsu i fascinaciji istraživanja i poniranja u najdublje tajne prirode.

⁶ Detaljnije videti u autorovom članku (Kaluđerović 2011: 311–321). Dostojanstvo nekog individuuma posmatra se iz perspektive razumnosti nečije prirode, a takva priroda pripisuje se jedino čoveku. Samo je on oslobođen

stvari, izložio jedno od njegova tri poznata izvorna određenja čoveka. Drugo određenje čoveka je da je on jedino živo biće koje je sposobno za razlikovanje dobra i zla odnosno pravednog i nepravednog (Aristotel 1988: 5). Treće, i svakako najpoznatije, Stagiraninovo određenje čoveka je da je on po prirodi socijalna ili politička životinja (Aristotel 1988: 4). Čovek je „po prirodi“, odnosno po svom izvornom ustrojstvu, koje ga razlikuje od ostalih prirodnih vrsta, biće koje sopstvenu ljudskost može realizovati samo u zajednici s drugim ljudima. Ova zajedničnost ljudi nije identična sa zajedničnošću mrava, pčela ili nekih drugih životinja koje takođe žive u organizovanim formama življenja. Ljudi sopstvenu zajedničnost, smatrao je Aristotel, temelje na *logosu* u zajednici kao zajednici, uređujući je dogovorenim i prihvaćenim pravilima, običajima i zakonima.

Antropocentričnost⁷ ovog pogleda na svet bila je važan razlog za to što se naša dominantno tehnička civilizacija nije razvijala u skladu s prirodom, nego mnogo češće u opreci s njom. Nijedan čovekov čin u prošlosti nije mogao u suštastvenom smislu uticati na spontanitet bivstvovanja naše planete. Koliko god on menjao prirodni ambijent u kome je živio, to nije ostavljalo većeg traga na samoj Zemlji. Ubrzani razvoj tehnike u poslednjem stoleću stavio je čoveka u jednu sasvim novu moralnu situaciju. Nova situacija se ogleda u tome što savremeni čovek mora primiti na sebe odgovornost za učinke koji nisu rezultat delovanja nijednog pojedinca, nego su kolektivni čin, huserlovski rečeno, „anonimnog subjekta“. Učinci moderne tehnike nagoveštavaju potpuno novu situaciju za tradicionalne društveno-humanističke nauke, pošto se u bitnom derogira postulat antropocentričke slike sveta da su ljudi kao vrsta neupitni u svojoj egzistenciji na Zemlji. Osiguranje opstanka ljudske vrste u doglednoj budućnosti jeste zadatak čijem ostvarenju treba da doprinesu nova saznanja u nekima od njih osobito u etici⁸ odnosno bioetici.⁹ Da bi ta činjenica bila potvrđena, one treba da preispituju moć tehnike, čija dela tako dobijaju filozofski predznak s obzirom na to koliki značaj imaju po život ljudske vrste.

carstva ciljeva, dok su tzv. ne-ljudska živa bića vezana za veze i odnose koji postoje u prirodi. Jedino je čovek svestan samog sebe i u stanju je da se distancira od samog sebe u korist viših ciljeva, da relativizuje svoje sopstvene interese, sve do samopredavanja. To mu, kao moralnom biću, daje apsolutni status koji utemeljuje njegovo neponovljivo dostojanstvo, koje mu daje pravo da ni od koga ne bude „porobljen“ i da kao moralna osoba ne bude lišen svojih sopstvenih ciljeva.

⁷ O korenima antropocentrizma detaljnije videti u koautorskom radu pisca ovog članka (Kaluđerović, Delić 2015: 123-137).

⁸ O etici kao mišljenju delatnog mišljenja odnosno kao filozofskoj disciplini o moralu detaljnije videti u autorovom tekstu (Kaluđerović 2016: 135–147).

⁹ Bioetika se može definisati „kao sistematsko izučavanje moralnih dimenzija – uključujući moralne poglede, odluke, ponašanje i delovanje – u sklopu nauka o životu i zdravstvene zaštite, koje pritom primenjuje različite etičke metodologije u interdisciplinarnom ambijentu“ (Reich 1995: XXI, prev. Ž. Kaluđerović).

U međuvremenu, priroda je počela da se najoštrije „buni“ protiv neodmerenog čovekovog delovanja promenom klime na Zemlji („globalno zagrevanje“), ali i povećavanjem broja bolesti i pošasti kod ljudi i životinja. Goruće lomače za vreme krize tzv. „ludih“ krava, „ptičji grip“ ili „svinjski grip“, da pomenemo neke, predstavljaju samo upozorenje ljudima i nagoveštaj mnogo ozbiljnijih problema s kojima mogu biti suočeni. Kao imperativ nameće se jedan novi red u životu, gde će čovek postati svestan da Zemlja više ne može podnositi njegove često nepromišljene akte, već zahteva kooperaciju čoveka sa svetom koji ga okružuje. Uobičajeno ponašanje tipičnog naučnika, naročito u prirodnim i tehničkim naukama, sve do nedavno karakterisalo je simplifikovano utilitarističko rezonovanje i naučni redukcionizam, razmišljanje i odlučivanje o nauci u njenom najužem delu, isključujući ili ovlaš pominjući saradnju između različitih oblasti i kompatibilnosti njihovih metoda. Na sreću, sve je više naučnika koji menjaju prvobitni stav, može se reći i zbog holističkog pristupa određenih društvenih i humanističkih nauka, i počinju celovitije posmatrati probleme, uzimajući u obzir znanja iz više disciplina prilikom donošenja sudova o upotrebi ili neupotrebi određene metodologije i tehnike. Najmanji zajednički imenitelj svih ljudi doista bi trebao biti štaviše morao biti stav Hansa Jonasa (H. Jonas) izrečen u njegovom spisu *Princip odgovornosti*: „Ne dovodi u opasnost uslove za neograničeno opstojanje čovječanstva na Zemlji“ (Jonas 1990: 28).

*

Koliko je funkcionisanje savremenog sveta aporetično, u smislu prelaženja sa načelne konsenzualnosti o potrebi očuvanja naše planete i dobrobiti ljudskog roda na konkretnu upojedinjenu zbiljnost, dobro ilustruje primer Deklaracije o kloniranju¹⁰ ljudi (br. 59/280), koja je usvojena na 82. plenarnom zasjedanju Organizacije Ujedinjenih nacija održanom 8. 3. 2005. Deklaracija predstavlja krunu gotovo četvorogodišnjih napora koje su, počevši od 2001. godine, preduzele Francuska i

¹⁰ Reč „kloniranje“ potiče od grčke imenice muškog roda κλών, koja se prevodi kao „mladica“, „grančica“, dok u Novom Zavetu ova reč označava „potomstvo“. Jedno od određenja kloniranja i istraživanja matičnih ćelija glasi: „Kloniranje organizma najčešće podrazumeva tehniku koja se zove prenošenje jedra telesne ćelije (somatic cell nuclear transfer), gde je jedro jajne ćelije (zajedno sa njegovim genetskim materijalom) uklonjeno, i zamenjeno jedrom telesne ćelije koja je uzeta iz odrasle jedinke. Ukoliko je zatim modifikovana jajna ćelija uspešno pobuđena na deljenje, ona se može razviti do predimplantivnog blastocistnog stupnja. Kod reproduktivnog kloniranja, klonirana blastocista se usađuje u matericu ženke i omogućava joj se nastavak razvijanja do rođenja. Međutim, ukoliko je reč o kloniranju u istraživačke ili terapijske svrhe, umesto usađivanja u matericu, klonirana blastocista se prevodi u kulturu tkiva, da bi se proizvela linija matičnih ćelija za istraživanje i kliničku primenu“ (InterAcademy Panel on International Issues, Statement on Human Cloning 2003, prev. Ž. Kaluđerović).

Nemačka da se donese konvencija protiv reproduktivnog kloniranja ljudi. Pregovaranje je izvorno bilo zamišljeno kao čisto bioetička rasprava kojom se trebala postići opšta saglasnost o zabrani kloniranja ljudi. Ono je, međutim, češće bilo vođeno kao diskusija o ljudskim pravima, kulturnim, civilizacijskim i religijskim razlikama među ljudima, njihovoj interakciji i pitanju ko, odnosno šta, ima prioritet prilikom eventualnih konflikata različitih sistema vrednosti. Ni Deklaracija kao ni pregovarački proces nisu doveli do odgovora na ova teška pitanja, ali su dali, makar i letimičan, uvid u probleme i pokazali da međunarodno zakonodavstvo zapada u protivrečja kada stručna argumentacija ne prevladava u raspravi, odnosno kada političke i druge razlike budu u središtu diskusije.

Uvažavajući činjenicu da, u tom trenutku, samo mali broj naučnika i institucija ima zahtevano tehničko znanje, Nemačka i Francuska su smatrale da reproduktivno kloniranje ljudi može imati uticaja na celokupni ljudski rod, pa su zahtevale široku akciju. Zbog toga što su tražile globalne instrumente za delovanje koji bi proizveli relevantne normativne akte, ove dve države su želele da se zadatak poveri Generalnoj skupštini UN umesto da ga obavi neka od specijalizovanih agencija, poput Svetske zdravstvene organizacije (WHO) ili Uneska (UNESCO). Očekivanje je bilo, kako zbog stavova Evropske unije (konsultovati: Dodatni protokol koji je Savet Evrope usvojio uz Konvenciju o zaštiti ljudskih prava i dostojanstva ljudskih bića s obzirom na primenu u biologiji i medicini: konvenciju o ljudskim pravima i biomedicini (Europ. TS No. 168), osobito prvi član, Internet adresa: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/168>, pristupljeno 11. 4. 2017.), tako i zbog deklaracije Uneska (videti: Opštu deklaraciju o ljudskom genomu i ljudskim pravima, naročito članak 11, *Unesco i bioetika* 2008: 6), da će pregovori kratko trajati i da će se stavovi brzo i lako formulisati u jasnu i obavezujuću konvenciju.

S obzirom na novinu u razmatranju pomenute problematike i nepoznavanje medicinske i tehničke terminologije, pregovaranje u 2002. godini je počelo izveštavanjem naučnika i filozofa o osnovnim mehanizmima procesa kloniranja, kao

¹¹ Opšta saglasnost, ako ne i apsolutna jednoglasnost, postoji u međunarodnoj zajednici oko stava da je reproduktivno kloniranje u cilju stvaranja novih ljudskih bića duboko nemoralan pa i neetičan čin. Kao argumenti protiv reproduktivnog kloniranja najčešće se ističu razlozi tehničke i medicinske prirode, slabljenje i potkopavanje izvorne ideje dobijanja potomaka i koncepta porodice, nejasan odnos kloniranog deteta i njegovog „stvaraoča“, konfuzan lični identitet i moguće narušavanje psihološkog razvoja kloniranog deteta, eugenička pitnja, promovisanje kreiranja beba i njihovog „poboljšavanja“, uverenje da je reproduktivno kloniranje oprečno dostojanstvu ljudi. Ključni argument u prilog reproduktivnog kloniranja koji se pominje je povećavanje povoljnih mogućnosti za reprodukciju. Pomaganje ljudima koji ne mogu da imaju decu da ih dobiju pomoću kloniranja brani se na temelju dobrobiti ljudi, lične autonomije i zadovoljavanju prirodne težnje da se dobije potomstvo (Strong 2008: 130–136).

i o etičkim implikacijama pomenutog procesa.¹² Problem se u početku ticao samo onih država koje su bile involvirane u genetička istraživanja ili su imale kapaciteta da to učine. Neke od njih smatrale su da je francusko-nemačka inicijativa prihvatljiva pošto smera na zabranu kloniranja ljudi, oko čega se svi slažu, ostavljajući po strani istraživanje matičnih ćelija i „terapeutsko kloniranje“.¹³ Druge države nisu smatrale da postoji razlika između dveju vrsta kloniranja, s obzirom da obe podrazumevaju manipulaciju sa ljudskim embrionom. Diskusija je veoma brzo s terena kloniranja prešla na polje raspravljanja kada počinje ljudski život, šta je „ljudsko biće“, te dilema u vezi s abortusom ali i poimanjem ljudskih prava, slobode mišljenja i slobode naučnog istraživanja, tema oko kojih ne postoji ni približna saglasnost u međunarodnoj zajednici.

U pokušaju da pribave saglasnost većeg broja država, Francuska i Nemačka dopunile su svoj prvobitni predlog o zabrani reproduktivnog kloniranja ljudi, s idejom da u njega bude uključeno i regulisanje istraživanja matičnih ćelija. Njihov predlog odmah je dobio podršku Belgije, Kine, Indije, Japana, Rusije, Singapura, Južne Koreje i Velike Britanije, država koje su već bile involvirane u istraživanja vezana za matične ćelije, ili su nameravale da usmere istraživanja u tom pravcu. Kontra-predlog o konvenciji koja će zabraniti sve oblike kloniranja, predložen je od strane Kostarike, a podržan od Vatikana, Italije, Portugalije, Španije i Sjedinjenih Američkih Država. I ove su zemlje, takođe, napravile određene ustupke ne bi li vlastiti predlog učinile prihvatljivijim za veći broj država. Iz predloga opšte zabrane, u tu svrhu, isključeno je premeštanje jedra, ili druge tehnike kloniranja da bi se dobili DNK molekuli, organi, biljke, životinje, tkiva i ćelije osim ljudskih embriona. Jaz među pomenutim blokovima država bio je veoma izražen, a jedino čime su se oni bavili

¹² Habermas (J. Habermas) je sklon da tvrdi da je etika najbolji pristup za razrešenje problema kloniranja. Naime, sve dok je ono posledica ljudskog djelovanja, ostaje u okvirima čovekove odgovornosti a samim tim i etike (Habermas 2002).

¹³ Neki naučnici tzv. terapeutsko kloniranje nazivaju „kloniranje u istraživačke svrhe“, ili „istraživačko kloniranje“. Namera je da se izbegne upotreba termina „terapeutsko“, koji, po njima, može imati pozitivne konotacije, a koje u ovom trenutku nisu dokazane, pa se stoga predlaže pomenuta neutralnija sintagma. Kako bilo, od terapeuskog kloniranja očekuje se da pomogne u rešavanju mnogih teških i hroničnih bolesti, od kojih se najčešće pominju Parkinsonova bolest, Alchajmerova bolest ili dijabetes. Najveće etičko pitanje u vezi terapeuskog kloniranja tiče se rasprava oko moralnog statusa embriona.

¹⁴ Član 12b Opšte deklaracije o ljudskom genomu i ljudskim pravima citirao se kao relevantan: „Sloboda istraživanja koja je prijeko potrebna za napredak znanja, dio je slobode mišljenja. Primjenom istraživanja koja se odnose na ljudski genom, uključujući primjenu u biologiji, genetici i medicini, mora se nastojati ublažiti patnja i poboljšati zdravlje pojedinaca i čovječanstva u cjelini“ (Unesco i bioetika 2008: 6). Navodili su se, osim toga, delovi Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima (čl. 18 i 19) i Međunarodni sporazum o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (čl. 15(3), kao argumenti zbog čega bi trebalo nastaviti sa istraživanjima koja su povezana sa terapeutskim kloniranjem.

nije bilo pomirenje suprotstavljenih pozicija, već lobiranje među drugim neopredeljenim državama za vlastiti predlog. U svojevrsnoj pat-poziciji, prihvaćen je predlog Irana, u ime Organizacije islamske konferencije (OIC), da se pregovaranje suprotstavljenih tabora odloži za dve godine, preciznije rečeno do 2005. godine.

Publicitet koji je pomenuti spor počeo da dobija inicirao je povećan interes javnog mnjenja za čitavu problematiku. Nevladine organizacije koje su podržavale neprikosnoveno pravo na život bile su, dakako, na strani sveobuhvatne zabrane kloniranja. Naučne organizacije i mnogi naučnici, sa druge strane, bili su zabrinuti da će ovakva radikalizacija stavova dovesti do toga da istraživanje matičnih ćelija bude limitirano, ili potpuno zaustavljeno. „The InterAcademy Panel on International Issues (IAP)“, asocijacija od šezdeset nacionalnih akademija nauka u različitim delovima sveta, izdala je saopštenje 22. 9. 2003. protiveći se zabrani terapijskog kloniranja i podržavajući zabranu reproduktivnog kloniranja ljudi. Njihov predlog pregovaračkom timu u UN, podržan od strane Međunarodne federacije društava humane genetike, bio je da se nikako ne smetne s uma važnost naučnog istraživanja i razvoj potencijalnih načina lečenja ljudi uz pomoć kloniranja.

Ključna grupa država iz Organizacije islamske konferencije konačno je odlučila da će prihvatiti jedino takvu deklaraciju oko koje bude postignut konsenzus. To je ubrzalo pregovore suprotstavljenih strana oko teksta rezolucije koja bi bila svima prihvatljiva. Posle brojnih obrta, prihvaćena je kompromisna verzija koju je predložio Honduras, uz amandman Belgije na prvi preambularni paragraf (UN Doc. A/C.6/59/SR.28, para. 42 (2005)). Dugo pregovaranje i postignuti kompromisi omogućili su obema stranama da na neki način proglase „pobedu“, i da interpretiraju paragrafe u skladu sa vlastitim viđenjem. Da bi bilo jasno koliko su se pozicije promenile od početne u toku dugog pregovaračkog procesa, dovoljno će biti da se kaže da su se i inicijalni predlagači razišli prilikom završnog glasanja. Francuska je glasala protiv Deklaracije a Nemačka u prilog Deklaraciji! Dva bliska saveznika po mnogim pitanjima, Velika Britanija i SAD, takođe su se našli na suprotstavljenim stranama. Argumentacija Britanaca bila je da ne mogu podržati *političku* deklaraciju koja bi mogla biti interpretirana kao zabrana svih oblika kloniranja ljudi. Dodatni argument Britanaca je bio da se oko terapijskog kloniranja treba postići konsenzus unutar svake pojedine države, imajući u vidu korist koju novi postupci mogu doneti milionima ljudi. Britanci su na koncu smatrali da je usvojena Deklaracija neobavezujuća i da ne reflektuje konsenzus unutar Generalne skupštine UN. Sjedinjene Američke Države, s druge strane, smatrale su da je međunarodna zajednica posredstvom Deklaracije potvrdila svoj prezir prema kloniranju ljudi, i da se

obavezala da će štititi svetost ljudskog života i respekt prema ljudskom dostojanstvu.¹⁵ Amerikanci su Deklaraciju razumeli kao poziv svim članicama Ujedinjenih nacija da propišu zakone koji će bez odlaganja zabraniti sve oblike kloniranja ljudi. SAD su istakle da delovanje Šestog komiteta predstavlja važan korak ka putu dostizanja kulture života, tako što bi se osiguralo da naučna dostignuća u svakoj prilici služe ljudskom dostojanstvu.

Deklaracija¹⁶ Ujedinjenih nacija o kloniranju ljudi¹⁷ kratka je i sadržajna, a sastoji se od osam preambularnih i šest operativnih paragrafa. Jezik same Deklaracije je uopšten, a svaki od njenih glavnih paragrafa obeležen je postupnim prelazima, opreznim kvalifikacijama i ukazivanjima na ključne termine. Ovo pokazuje da je tokom pregovora pokušao da se postigne balans između nesaglasnih i teško spojivih određenja ljudskog života, koje su iznosile suprotstavljene strane. Možda baš zbog toga, dobijena je Deklaracija koja umesto da izražava konsenzus o pitanju kloniranja ljudi ili početka ljudskog života, ne definiše ni jedan od pomenutih pojmova. Kada se pažljivo pročita, ona ima naizgled neočekivan ishod, odnosno Deklaracija niti definiše kloniranje ljudi niti direktno i bezuslovno zabranjuje kloniranje ljudi, uključujući i reproduktivno kloniranje!

Jedino referisanje na reproduktivno kloniranje može se pronaći u drugom preambularnom paragrafu, u kome se kaže:

Podsećajući na Opštu deklaraciju o ljudskom genomu i ljudskim pravima, usvojenu od Opšte konferencije UNESCO-a od 11. novembra 1997. godine, a posebno na član 11, koji navodi da postupci koji su u suprotnosti sa ljudskim

¹⁵ Sam pojam *dostojanstva ljudi* nije preciznije određen, osim što su zastupnici potpune zabrane svih vidova kloniranja povezali ovaj pojam s aseksualnom kreacijom ljudskih bića. Zastupnik Vatikana je, istina, dostojanstvo pokušao da odredi kao intrinzičnu vrednost koja je zajednička i jednaka za sva ljudska bića, bez obzira na njihovo socijalno, intelektualno ili fizičko stanje. Ljudsko dostojanstvo je, takođe, često povezivano sa Kantovom drugom formulacijom kategoričkog imperativa („Postupaj tako da ti čoveštvo u svojoj ličnosti kao i u ličnosti svakog drugog čoveka uvek upotrebljavaš u isto vreme kao svrhu, a nikada samo kao sredstvo” (Kant 2004b: 74), odnosno s činjenicom da bi stvaranje dece putem kloniranja moglo da prouzrokuje tretiranje potomaka kao objekata, tj. potrošne robe poput kuće ili automobila (Putnam 1997: 1–13).

¹⁶ Deklaracija je, kao manje obavezujući dokument, doneta umesto prvobitno predviđene konvencije. Puni naziv Deklaracije je „Deklaracija Ujedinjenih nacija o kloniranju ljudi“, a njen tekst na engleskom jeziku (“United Nations Declaration on Human Cloning”), koji je korišćen u ovom radu, može se pronaći na Internet adresi: http://www.unescobkk.org/fileadmin/user_upload/shs/BEfiles/chapterE.eng/E8.2E.pdf, pristupljeno 11. 4. 2017.

¹⁷ Za Deklaraciju su glasali, između ostalih, predstavnici sledećih država: Australije, Austrije, Bosne i Hercegovine, Čilea, Hrvatske, Malte, Meksika, Slovenije, Švajcarske, Makedonije... Neke od država koje su glasale protiv usvajanja Deklaracije su: Brazil, Kanada, Kina, Danska, Indija, Japan, Holandija, Norveška, Singapur, Španija... Suzdržane su bile sledeće države: Argentina, Egipat, Indonezija, Iran, Izrael, Rumunija, Srbija i Crna Gora, Južna Afrika, Turska, Ukrajina... Glasanju nisu prisustvovali: Jermenija, Gana, Grčka, Libija, Nigerija, Peru, Rusija, Turkmenistan, Venecuela, Vijetnam...

dostojanstvom, kao što je reproduktivno kloniranje ljudskih bića, nisu dopušteni (59/280. „United Nations Declaration on Human Cloning“. Internet adresa: http://www.unescobkk.org/fileadmin/user_upload/shs/BEfiles/chapterE.eng/E8.2E.pdf, prev. Ž. Kaluđerović, pristupljeno 11. 4. 2017.).

Preostali paragrafi u preambularnom delu govore generalno o primeni „nauka o životu“, ili „životnih nauka“. Ova sintagma „nauke o životu“, bila je predmet prigovora delegacija država koje su se zalagale da Deklaracija o kloniranju ljudi, u stvari, bude sužena i preformulisana u deklaraciju o kloniranju ljudi u reproduktivne svrhe. Po njihovom mišljenju, pregovarački proces nikada nije bio usmeren na raspravu o naukama o životu generalno, uz dodatak da nije jasno čak ni šta obuhvata pomenuti termin, niti šta on u stvari označava.¹⁸ Nauke o životu prosto se pominju u preambularnom delu Deklaracije u vezi sa zabrinutošću za „ljudsko dostojanstvo“, „ljudska prava“, „fundamentalne slobode pojedinaca“, kao i sa „olakšavanjem patnji“, „poboljšavanjem zdravlja pojedinaca i čovečanstva u celini“ i „dobrobiti za sve“. Šta god nauke o životu označavale, one, dakle, trebaju biti razumljive u kontekstu termina sa kojima su dovedene u vezu, a posebno sa „ljudskim dostojanstvom“. Ovo je osobito izraženo u poslednjem osmom preambularnom paragrafu u kome se kaže da je Generalna skupština:

Uverena u nužnost sprečavanja potencijalnih opasnosti kloniranja ljudi na ljudsko dostojanstvo (59/280. „United Nations Declaration on Human Cloning“. Internet adresa:

http://www.unescobkk.org/fileadmin/user_upload/shs/BEfiles/chapterE.eng/E8.2E.pdf, prev. Ž. Kaluđerović, pristupljeno 11. 4. 2017.).

Reči koje omogućavaju raznolikost interpretacija u ovom paragrafu jesu „potencijalne opasnosti“, i „ljudsko dostojanstvo“ (u originalnom tekstu stoje reči "potential dangers" i "human dignity"). Pažljivost formulacija u Deklaraciji vidljiva je i u naglašavanju reči *potencijalno* koja stoji ispred opasnosti, sugerišući da se

¹⁸ Pomoć oko bližeg razumevanja „nauka o životu“ ili „životnih nauka“, omogućava jedna fusnota (br. 42) Ivana Šegote u njegovom tekstu „Nova definicija bioetike“ (Šegota 2000: 22). On, uz izvesne rezerve, predlaže da se za sintagmu "life sciences" koristi prevod „prirodne znanosti“, iako je svestan da za tu naučnu oblast u engleskom jeziku postoji i kovanica "natural sciences". No, kada Šegota nabroji neke od nauka koje spadaju u „nauke o životu“ (fizika, biologija ćelije, hemija, mikrobiologija, molekularna biologija, biohemija, genetika, imunologija, neurologija, onkologija, patologija, toksikologija, farmakologija, nutricionizam, psihologija), postaje jasnije zašto u nastavku teksta dodaje da je „zaista teško naći hrvatski supstitut za „životne znanosti“.

opasnost koju kloniranje ljudi može prouzrokovati po ljudsko dostojanstvo može protumačiti i kao *potencijalna*, odnosno samo kao moguća.

Dva veoma važna paragrafa drugog operativnog dela Deklaracije, paragrafi „a“ i „b“, dovodili su konsultacije među suprotstavljenim stranama do usijanja sve do samog kraja pregovaračkog procesa. Paragraf (a) glasi:

Države članice pozivaju se da usvoje sve mere neophodne da primereno zaštite ljudski život (istakao Ž. Kaluđerović) u primeni nauka o životu (59/280. „United Nations Declaration on Human Cloning“. Internet adresa: http://www.unescobkk.org/fileadmin/user_upload/shs/BEfiles/chapterE.eng/E8.2E.pdf, prev. Ž. Kaluđerović, pristupljeno 11. 4. 2017.).

Ovaj paragraf podržan je od strane delegacija koje su glasale u prilog sveobuhvatnoj zabrani kloniranja, a snažno su mu se suprotstavljale one države koje su podržavale zabranu kloniranja samo u reproduktivne svrhe. Zašto je to tako kada se u njemu čak ni ne pominje kloniranje ljudi? On, naime, referiše na zaštitu ljudskog života u primeni nauka o životu. Razlog suprotstavljanja ovom paragrafu verovatno leži u tome što fraza „zaštita ljudskog života“ (u originalu "to protect... human life") nosi u sebi mogućnost šireg interpretiranja, uključujući, na primer, tumačenje koje uključuje i zabranu abortusa. Paragraf je kritikovan i zbog toga što meša naučno određenje „ljudskog života“ i određenje „ljudskog bića“, koje bi trebalo biti predmetom pravne regulative. Tokom pregovora, prilog „primereno“ (adequately) ubačen je ne bi li modifikovao glagol „zaštiti“ (to protect), čime se htelo naglasiti da se kovanica „primerena zaštita ljudskog života“ razlikuje od eventualne „pune (full) zaštite ljudskog života“. Delegacije država koje su bile isključivo za zabranu reproduktivnog kloniranja, nisu mogle prihvatiti paragraf (a), čak ni sa ovim suptilnim dodatkom. Po njihovom mišljenju terapijsko kloniranje uključuje ili obuhvata ljudski embrion, koji bi iz naučne prizme mogao biti definisan kao „oblik ljudskog života“, ali ne i kao „ljudsko biće“. Ove države jednostavno se nisu mogle saglasiti sa formulacijom koja zahteva zaštitu svih „oblika ljudskog života“.¹⁹

Paragraf (b) jedini je operativni paragraf koji zabranjuje kloniranje ljudi, mada i on sadrži važno ublažavanje početne formulacije. On glasi:

¹⁹ Belgija, koja je predvodila zemlje suprotstavljene ovom paragrafu, zahtevala je njegovo brisanje odnosno poništavanje, ali je njen predlog odbijen u Šestom komitetu (sa 57 naprema 48 glasova, uz 42 suzdržana glasa).

Države članice pozivaju se da zabrane sve oblike kloniranja ljudi, zato što/ukoliko (istakao Ž. Kaluđerović) su oni nekompatibilni sa ljudskim dostojanstvom i zaštitom ljudskog života (59/280. „United Nations Declaration on Human Cloning“.

Internet adresa:

http://www.unescobkk.org/fileadmin/user_upload/shs/BEfiles/chapterE.eng/E8.2E.pdf, prev. Ž. Kaluđerović, pristupljeno 11. 4. 2017.).

Ovaj paragraf je takođe bio predmet raspravljanja od strane država koje su podržavale zabranu samo reproduktivnog kloniranja. Iako je fraza „svi oblici kloniranja ljudi“ široka i obuhvata i reproduktivno kloniranje ljudi, ona je ublažena i modifikovana dodatkom reči „inasmuch as“. Ovaj izraz u engleskom jeziku odabran je zato što pokriva nekoliko mogućih značenja, pa u jednom smislu može značiti „budući da“ „jer“, ili „zato što“, a u drugom kontekstu može značiti „ukoliko“, „u meri u kojoj“, tako da svako može izabrati odgovarajuću interpretaciju prema sopstvenoj naklonosti. Verzija prevoda, naime, u kojoj se „inasmuch as“ razume kao „zato što“ („Države članice pozivaju se da zabrane sve oblike kloniranja ljudi, *zato što* su oni nekompatibilni sa ljudskim dostojanstvom i zaštitom ljudskog života“), jeste poziv na totalnu zabranu kloniranja ljudi. Alternativni prevod, gde se „inasmuch as“ tumači kao „ukoliko“ („Države članice pozivaju se da zabrane sve oblike kloniranja ljudi, *ukoliko* su oni nekompatibilni sa ljudskim dostojanstvom i zaštitom ljudskog života“), dozvoljava mogućnost da postoje oblici kloniranja ljudi koji mogu biti „kompatibilni“ sa ljudskim dostojanstvom i zaštitom ljudskog života.²⁰

I pored brojnih ograničenja i modifikacija paragraf (b) nije bio prihvatljiv mnogim delegacijama, naročito onim koje su podržavale zabranu samo reproduktivnog kloniranja. Njihove primedbe smerale su na činjenicu da paragraf (b) eksplicitno ne zabranjuje reproduktivno kloniranje ljudi i da ponavlja reči „zaštita ljudskog života“, koje su već bile dovoljno objašnjene u paragrafu (a). Za delegacije koje su podržavale sveobuhvatnu zabranu kloniranja ljudi, paragraf (a) se odnosi na primenu nauka o životu a ne pominje eksplicitno kloniranje ljudi i stvari koje se pominju u paragrafu (b). Belgija je predvodila zemlje koje su oponirale i paragrafu (b), i predložila je izmenjenu verziju ovog paragrafa (prev. Ž. Kaluđerović): „Zemlje članice pozivaju se da zabrane reproduktivno kloniranje ljudskih bića. One se takođe pozivaju da

²⁰ Reči „zaštita ljudskog života“, mogu takođe biti shvaćene u prethodno pomenutom kontekstu sa prilogom „primereno“.

zabrane ostale oblike kloniranja ljudi ukoliko („inasmuch as“) su oni nekompatibilni sa dostojanstvom ljudi.“ Ovaj predlog prepoznaje različite oblike kloniranja koje su bazirane na nameri (reproduktivno ili terapijsko), i zabranjuje reproduktivno kloniranje i druge oblike kloniranja (terapijsko), ukoliko su oni nespojivi sa ljudskim dostojanstvom. Verovatno zato što je predlog manje dvosmislen i zato što ne pominje ljudski život, on nije bio prihvatljiv zemljama koje su se zalagale za potpunu zabranu kloniranja, i u Šestom komitetu je odbijen.

Naredni paragraf (c), poziva zemlje članice da preduzmu neophodne mere da zabrane primenu tehnika genetičkog inženjeringa, koje bi mogle biti oprečne ljudskom dostojanstvu.

Paragraf (d), donekle ponavlja delove sedmog paragrafa iz preambularnog dela, pozivajući zemlje članice da preduzmu mere da spreče eksploataciju žena, uz dodatak „u primeni nauka o životu“.

Paragraf (e), poziva zemlje članice da bez odlaganja usvoje i primene u nacionalnom zakonodavstvu pomenute paragrafe od (a) do (d).

Poslednji paragraf (f), koji je predložen od grupe afričkih država, uopšte se ne odnosi na kloniranje ljudi. On poziva države članice da prilikom finansiranja medicinskih istraživanja, uključujući i nauke o životu, uzmu u obzir ili vode računa o hitnosti rešavanja nekih globalnih pitanja poput HIV/AIDS-a, tuberkuloze i malarije, koja posebno pogađaju zemlje u razvoju. Izvorni predlog bio je usmeren na to da države preusmere fondove namenjene za istraživanja matičnih ćelija (uključujući i odrasle matične ćelije), na ove zaista urgentne globalne zdravstvene probleme. Finalni tekst je ipak očišćen i uopšten, i ne poziva nikoga da menja svoje nacionalno zakonodavstvo u pomenutom smeru. Ovaj paragraf otkriva različitost prioriteta država sa relativno niskim nivoom zdravstvene zaštite stanovništva u odnosu na srednje i visoko razvijene zemlje. Za većinu afričkih, i ne samo afričkih, država u razvoju, kloniranje ljudi uopšte ne predstavlja blizak niti realan medicinski ili naučni problem, jer u njima doista postoje mnogo važniji zdravstveni prioriteti.²¹

²¹ Potvrdu ove teze moguće je dobiti i letimičnim uvidom u zvanične statističke podatke Organizacije Ujedinjenih nacija. Prema njima, vodeći uzroci smrtnosti kod dece u zemljama u razvoju su sledeće bolesti: upala pluća, dijareja, malarija i ovčije boginje (sve bolesti koje se, dakle, mogu relativno lako sprečiti elementarnim poboljšanjem osnovne zdravstvene zaštite). Godišnje od malarije u svetu umre preko 470.000 ljudi, od čega oko 80% u sedamnaest pretežno afričkih država. Godine 2013. je preko 140.000 dece, uglavnom mlađe od pet godina, umrlo od ovčijih boginja. Iste godine od tuberkuloze je umrlo nešto manje od 1,5 miliona ljudi, dok je broj umrlih od AIDS-a bio, takođe, oko 1,5 miliona ljudi. Konačno, blizu šest miliona dece mlađe od pet godina umre godišnje od različitih bolesti koje se mogu izlečiti. Oficijelni podaci UN preuzeti su iz: *The Millennium Development Goals Report 2015*, i mogu se pronaći na internetskoj adresi: [http://www.un.org/millenniumgoals/2015_MDG_Report/pdf/MDG%202015%20rev%20\(July%201\).pdf](http://www.un.org/millenniumgoals/2015_MDG_Report/pdf/MDG%202015%20rev%20(July%201).pdf), pristupljeno 11. 4. 2017.

Pregovaranje u Ujedinjenim nacijama o deklaraciji o zabrani kloniranja ljudi, pokazalo je da su bioetičke dileme i naučni diskurs relativno lako zamenjeni iskazima koji nisu primarno rukovođeni interesima struke i potrebama ljudskog roda, već su bili značajno obojeni političkim, ekonomskim, kulturnim i religijskim osobenostima grupa država ili pojedinačnih država. Pokušaj univerzalizacije standarda oko jednog, u naučnom smislu, sofisticiranog problema, za države članice UN, pokazao je značajne razlike i razmimoilaženja u njihovom naučnom i tehnološkom razvoju i prioritetima. Stoga ni jedna neobavezujuća deklaracija nije mogla biti usvojena bez brojnih kompromisa i dvosmislenosti, koji su značajno relativizovali početnu nameru zemalja predlagača. Možda bi bilo bolje, mišljenje je ovog autora, da su bioetička rasprava o problemu kloniranja i eventualna potonja regulativa najpre bili prepušteni stručnjacima i odgovarajućim stručnim telima, a nakon detaljnog informisanja javnosti tek potom dati na razmatranje relevantnim nadnacionalnim institucijama.

*

Proces širenja naučnih i tehničkih dostignuća je antropološki fenomen koji je teško zaustavljiv, jer je to, smatra se, ontološka odrednica kojom nastupa savremeni čovek. Društvo ima prilično težak zadatak da balansira između naučne slobode istraživanja i odgovornosti čuvanja socijalnih normi i društvenih vrednosti. „Naučna sloboda (...) je stečeno pravo, opšte priznato od strane društva i nužno za napredovanje znanja od kojeg društvo može imati koristi“. Ali „naučna sloboda i odgovornost su suštinski neodvojivi“ (*Scientific Freedom and Responsibility* 1975: 5). Postojeće pretežno heteronomne zabrane, iako potrebne, nisu dovoljne ukoliko kod samih naučnika ne bude razvijana svest da treba da slede opšta humanistička moralna načela i načela naučne kritičnosti. U složenim vremenima snaženja socijalnih i tehničko-tehnoloških efekata nauke, potrebno je (bio)etički kodifikovati pitanje društvene odgovornosti naučnika, koje zbog njegove adekvatne interiorizacije mora biti integralni deo njihove, stari Grci bi rekli, *paideie*, a moderni ljudi vaspitanja i obrazovanja, od najranijih dana. Veoma je važno da naučnici u svojim spoznajama i uvidima, koji osobito u društveno-humanističkim naukama imaju karakter vrednosnih uverenja, ne idu ispod dostignutih civilizacijskih standarda etičko-moralne kulture i da različite

²² Tadašnji generalni direktor UNESCO-a Koičiro Macura (K. Matsuura) smatrao je da vodeću ulogu u diskusijama koje se tiču kloniranja, i temeljnim etičkim pitanjima koje se postavljaju u vezi kloniranja, a koja su od interesa za celo čovečanstvo, treba da imaju naučnici i bioetičari. On dodaje da i ostali subjekti, poput javnog mnjenja, treba da imaju značajnu ulogu u širokoj etičkoj debati o tako važnom pitanju (*Human Cloning Ethical Issues* 2005: 5).

teme promišljaju uz dužan oprez i svesnost dilema sa kojima se mogu susresti u svom profesionalnom radu. Odgovarajući interdisciplinarni, multidisciplinarni i pluriperspektivni pristup, kao i svest o odgovornosti, bi, konačno, trebalo da rezultiraju delikatnijim i odgovornijim odnosom samih naučnika prema mogućnostima vlastite naučne discipline i značaju njenih učinaka.

LITERATURA:

1. AAAS Committee on *Scientific Freedom and Responsibility*, (1975). *Scientific Freedom and Responsibility*. (Washington, DC: American Association for the Advancement of Science)
2. Aristotel (2011), *O delovima životinja* (u *O delovima životinja. O kretanju životinja. O hodu životinja*), Beograd: PAIDEIA
3. Aristotel (2009), *O nebu* (u *O nebu. O postajanju i propadanju*), Beograd, PAIDEIA
4. Aristotel (1988), *Politika*. Zagreb, Liber.
5. Bacon, F. (1986), *Novi organon*, Zagreb, Naprijed
6. Beauchamp, T. L., Childress, J. F. (1994), *Principles of Biomedical Ethics*. Oxford
7. Bonitz, H. (1975), *Index aristotelicus* (Vol. 5), Berlin
8. Chapman, A. R. (1999). *Unprecedented Choices: Religious Ethics at the Frontiers of Science*, Minneapolis
9. „Deklaracija Ujedinjenih Nacija o kloniranju ljudi“ ("United Nations Declaration on Human Cloning"), Internetska adresa:
http://www.unescobkk.org/fileadmin/user_upload/shs/BEfiles/chapterE.eng/E8.2E.pdf, pristupljeno 11. 4. 2017.
10. Dodatni protokol Saveta Evrope. Internetska adresa:
<https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/168>, pristupljeno 11. 4. 2017.
11. Habermas, J. (2002), *Postmetafizičko mišljenje*, Beograd, Beogradski krug
12. Hajdeger, M. (1982), *Mišljenje i pevanje*, Beograd, Nolit
13. Hajzenberg, V. (1974), *Fizika i metafizika*, Beograd, Nolit
14. *Human Cloning Ethical Issues*, UNESCO (2005), Paris
15. Huserl, E. (1991), *Kriza evropskih nauka*, Gornji Milanovac, Dečje novine

16. Infeld, L. (1983), *Albert Ajnštajn*, Beograd, Nolit
17. InterAcademy Panel on International Issues, Statement on Human Cloning (2003), Trieste, Italy
18. Jahr, F. (2012), *Bio-etika: osvrt na etički odnos čovjeka prema životinjama i biljkama*, I. Rinčić, A. Muzur, *Fritz Jahr i rađanje europske bioetike*. Zagreb, PERGAMENA
19. Jonas, H. (1990), *Princip odgovornosti*, Sarajevo, Veselin Masleša
20. Kaluđerović, Ž. (2011), „Aristotelovo razmatranje *logosa*, „volje“ i odgovornosti kod životinja“, *Filozofska istraživanja*, 122, god. 31, sv. 2, Zagreb
21. Kaluđerović, Ž. (2016), *Pretpostavke nastanka morala, Bošnjačka pismohrana* (Zbornik radova Simpozija „Gdje je nestao – moral“), Svezak 15, broj 42–43, Zagreb
22. Kaluđerović, Ž., Delić, Z. (2015), *Helenski koreni antropocentrizma, ARHE*, god. XII, br. 23, Novi Sad
23. Kant, I. (2004a), *Kritika praktičkog uma*, Beograd, ΠΛΑΤΩ.
24. Kant, I. (2004b), *Zasnivanje metafizike morala*, Beograd, Dereta
25. Platon (1959), *Parmenid*, Beograd, Kultura
26. Platon (1979), *Teetet i Fileb*, Zagreb, Naprijed
27. Putnam, H. (1997), *Cloning People*, J. Burley, ed. *The genetic revolution and human rights*, Oxford
28. Reich, W. T. (1995), *Encyclopedia of Bioethics*, New York
29. Strong, C. (2008), *Cloning and adoption: a reply to Levy and Lotz, Bioethics*, 22(2)
30. Šegota, I. (2000), *Nova definicija bioetike*, A. Čović, *Izazovi bioetike*, Zagreb, Pergamena
31. *Unesco i bioetika zbirka osnovnih dokumenata* (2008), Center for Ethics and Law in Biomedicine.
32. *Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima*. Internetska adresa: http://www.poverenik.rs/images/stories/Dokumentacija/54_ldok.pdf, pristupljeno 11. 4. 2017.

SCIENCE AND ETHICS, PRINCIPLES AND VALUES

Summary:

The modern civil epoch is founded on logocentric image of the world, the meaning of which is derived from the high level of confidence in human spiritual abilities. Logocentrism, in other words, represents the view that the principle of understanding is the basis of man's world but also the universe as a whole. Homocentrism, on the other hand, as a modern worldview is based on antique vision of man as an individual being among other natural beings. Such an understanding comes from the belief that the ultimate basis of the man's world is not determined by nature, god, necessity or chance, but that man, as a free individual, with his powers is the basis of human historic world. The results of scientific achievements and observations, although primarily inclined towards the progress and achievement of the highest human values, particularly due to the aforementioned freedom and the possibility of choice, can have negative or even dramatic consequences. H. Marcuse in one of his stages even believed that the scientific and technical process almost completely got out of hand in terms of human control, and that the dilemma whether our planet will survive or perish will be decided by coincidence. Closer to the truth, in the author's opinion, is the view that, regardless of all its ambivalence, scientific achievements are still under the control of man, and that in different modes that control can be more efficient and more differentiated in the future. The author thinks that in the era of rapid strengthening of social and technological effects of science, it is necessary to (bio) ethically codify the issue of social responsibility of scientists which, in order to be adequately internalized, must be an integral part of their upbringing and education from the earliest days. It is very important that scientists in their perceptions and insights, which especially in the area of humanities have a character of value judgments, do not go below the achieved civilization standards of ethical and moral culture and that they reflect on different topics with due caution and awareness of the dilemmas they may encounter in their professional work. That is why the question of their responsibility is crucial, it is the essential question of their actions, and not an incidental question that can be but not necessarily linked to what is happening in the field of science

and technology. Corresponding interdisciplinary and multidisciplinary approach, as well as awareness of essential compatibility of scientific freedom and responsibility, finally, should result in a different and more sophisticated attitude of scientists themselves towards the possibilities of their own discipline and significance of its effects.

Key words: logocentrism, homocentrism, freedom, responsibility, science, (bio)ethics, paideia

Adresa autora

Authors' address

Željko Kaluđerović

Univerzitet u Novom Sadu

Filozofski fakultet, Novi Sad

zeljko.kaludjerovic@ff.uns.ac.rs

Rad prezentiran na Naučnoj konferenciji “Savremeni izazovi i perspektive društvenih i humanističkih studija”, Filozofski fakultet u Tuzli, april 2017. god.